

REGINA LAUKAITYTĖ

KATALIKŲ IR RELIGINIŲ MAŽUMŲ POGRINDIS LIETUVOJE 1944–1956 M.*

Vienu svarbiausių sovietų valdžios uždavinių socialinėje srityje pasibaigus karui buvo suregistruoti Bažnyčias bei religines bendruomenes, ypač veikiančias neseniai okupuotose teritorijose. Tokia „inventorizacija“ turėjo užkirsti kelią savarankiškam jų funkcionavimui**. Vis dėlto, panašiai kaip ir kitose sovietinės valstybės gyvenimo srityse, oficialioji religinė statistika turėjo poteksčių ir neatspindėjo realios situacijos. Sovietų režimui ribojant tradicinę veiklą, formavosi bažnytinis pagrindis, kuriame brendo kelios tikinčiųjų kartos. Šis pagrindis nebuvo atvirai antisovietinis, dažniausiai apsiribota vien religiniais poreikiais. Bet jo egzistavimas iš esmės koregavo ir tikinčiųjų, pasigedusių sąžinės laisvės, ir Bažnyčių bei religinių bendruomenių, nebegalėjusių veikti viešai, požiūrį į politinę sistemą. Kiekvienas jo dalyvis, net ir visiškai nesujęs su pastarosios vertinimais ir pats to nesiekdamas, tapatinosi su opoziciniu potencialu, buvo suinteresuotas sistemos pokyčiais.

1944–1948 m. Lietuvos Bažnyčios ir parapijų tikintieji dar galėjo naudotis sąlygine laisve – disponavo nuosavybe, Bažnyčios pačios formavo savo vadovybę. Pokariu sovietų valdžia neforsavo šioje srityje didelių permainų – vengė tikinčiųjų opozicijos režimui. Jau 1944 m. rudenį prie

* Straipsnis parengtas dalyvaujant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Stalinizmas Lietuvoje 1944–1953 m.“, sutarties nr. VAT-02/2010.

** Religinių bendruomenių ir dvasininkų („kulto tarnautojų“) registravimo procedūra suteikė galimybę ne tik kontroliuoti situaciją, bet ir manipuliuoti žmonėmis. Neregistruodami bendruomenių, įvairių tikybų maldos namų valdžios pareigūnai efektyviai mažino jų skaičių, kuris buvo derinamas prie propagandos poreikių: „religiniai prietariai komunizmo kūrimo sąlygomis“ neišvengiamai turėjo nykti. SSRS atsirado regionų, kuriuose veikiančių maldos namų tinklas buvo labai retas arba jų visai nebuvo, kaip, pvz., Kaliningrado srityje.

Lietuvos SSR Liaudies komisarų tarybos (toliau – LKT, nuo 1946 m. – Ministrų tarybos, toliau – MT) pradėjęs funkcionuoti Religinių kultūrų reikalų tarybos prie SSRS LKT (toliau – RKRT) padalinys iš pradžių dirbo vangiai. Tarybos įgaliotinis Alfonsas Gailevičius skundėsi savo vadovybei Maskvoje, jog neturįs pavaduotojų, nuolat siuntinėjamas į komandiruotes ir stokojaęs laiko tiesioginėms pareigoms¹. Tačiau padėtis iš esmės pasikeitė 1948 m., kai įgaliotinio pareigas perėmė Bronius Pušinis, senas komunistas (nuo 1919 m.), tarpukariu ilgai gyvenęs SSRS ir gerai susipažinęs su stalininiais kovos su religija metodais. 1948–1949 m. visų Bažnyčių situacija blogėjo kone kasdien – jos neteko viso nekilnojamojo turto, skubotai ir panaudojus grubų spaudimą buvo suregistruoti dvasininkai ir bažnyčios bei maldos namai (katalikų vyskupai tam ilgai priešinosi), bauginantį mastą įgavo dvasininkų suimtinėjimai, buvo griežtai uždrausta mokyti vaikus tikybos ir t. t.

Režimo politika – Bažnyčių bei religinių bendruomenių veiklos varžymas, mėginimas vienu mostu nutraukti seniai susiklosčiusias tikinčiųjų tradicijas – paskatino bažnytinio pagrindo atsiradimą. Šio straipsnio tikslas – pasitelkus archyvų šaltinius iširti, kokiomis aplinkybėmis ir koku mastu religinis gyvenimas persikėlė į pagrindį Lietuvoje 1948–1956 m., kai Bažnyčios persekiotos labiausiai. Iš pastarųjų dešimtmečių istoriografijos daugiau galima sužinoti apie tokius reiškinius Lietuvos Katalikų Bažnyčioje ir kai kurių religinių mažumų bendruomenėse² (žymiai nuosekliau tyrinėtas vėlesnis laikotarpis, kai pagrindis išsiplėtė – atsirado *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, nelegalios organizacijos), tuo tarpu Lietuvoje nuo seno gyvuojančios mažosios denominacijos (religinės bendruomenės) taip ir nepateko į

¹ Visasąjunginio RKRT įgaliotinių pasitarimo Maskvoje stenograma, 1945 m. liepos mėn. (diena nenurodyta), Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. R 6991, ap. 3, b. 12, l. 175.

² Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; Darius Petkūnas, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011; Regina Laukaitytė, „Žydų religinis gyvenimas Lietuvoje 1944–1956 m.“, *Lituanistica*, 2012, t. 58, nr. 4 (90), p. 295–309; Danielius Oželis, *Viešpaties vynuogynas: Trumpa Septintosios dienos adventistų bažnyčios istorija Lietuvoje*, Kaunas: Spindulio sp., 2012, p. 37–49, 137–147.

tyrinėtojų akiratį. Žinant, kaip stalinizmo metais nukentėjo dešimtis tūkstančių tikinčiųjų vienijusios Bažnyčios ir kokiomis sąlygomis jos išgyveno, kyla klausimas, – kaip savo gyvybingumą išsaugojo palyginti nedidelės konfesinės grupės? Absoliuti dauguma Lietuvos religinių mažumų niekuomet nepasižymėjo gausumu*, be to, stalinizmo metais jos, kaip ir visi gyventojai, nukentėjo nuo trėmimų, „repatriacijų“ (kai kuriose evangelikų bendruomenėse nuo seno vyravo vokiečiai, lenkai), atsidūrė skurdžių kolūkių ribose. Bene didžioji jų dalis savo religinį gyvenimą tęsė tik pogrindyje. Tad šiame tyrime išryškėja istoriografijoje naujas objektas – stalinizmo pasekmės religinių mažumų raidai 1944–1956 m.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS POGRINDIS

Pirmieji Bažnyčių padėtį sovietinėje sistemoje reglamentavę Lietuvos SSR LKT / MT nutarimai buvo nukreipti prieš vyraujančią ir įtakingiausią Lietuvoje Katalikų Bažnyčią. Būtent jai buvo skiriamas svarbiausias LKP, vyriausybės, saugumo organų, naujųjų vietos pareigūnų dėmesys, siekiant izoliuoti kunigus nuo visuomenės, sulaužyti susiklosčiusią bažnytinę struktūrą. Ši juridinį kazusą bene pirmasis pastebėjo 1949 m. į Vilnių atvykęs sąjunginės RKRT narys Ivanas Karpovas. Jis nurodė MT pirmininkui Mečislovui Gedvilui „išplėsti“ nutarimų turinį ir kitoms tikyboms³.

Į katalikus žvelgta ir kaip į pajėgiausių nelegalių struktūrų potencialą. Atkaklus katalikų vyskupų bei parapijų kunigų priešinimasis Bažnyčios kanonams prieštaraujantiems sovietiniams įstatymams, po-

* 1923 m. gyventojų surašymo metu fiksuota 30 šalyje gyvavusių tikybių, bet tik 7 iš jų turėjo daugiau kaip 1000 žmonių (katalikų, judėjų, liuteronų, sentikių, stačiatikių, reformatų ir musulmonų). Kitų tikybių bendruomenės buvo negausios, visos vienijo tik 998 žmones (*Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas: [s. l.], p. XL). Kiekybinė mažumų situacija per nepriklausomybės metus pasikeitė nežymiai, tik prijungus Vilniaus kraštą jų tikinčiųjų padaugėjo.

³ RKRT prie SSRS MT nario I. Karpovo 1949 m. birželio 20 d. raštas šios tarybos pirmininkui Ivanui Polianskiui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 495, l. 78.

tvarkiams, ypač bažnyčių ir dvasininkų registracijos kampanijai, vertė pareigūnus įtarinėti, jog pagrindyje funkcionuoja koks nors vadovaujantis centras, galbūt net pavaldus oficialiam popiežiaus atstovui⁴. Tokio centro Lietuvoje nebuvo, Bažnyčios ryšiai su Vatikanu prasidėjus krašto okupacijai nutrūko, bet fragmentuotas Katalikų Bažnyčios pagrindis kūrėsi ir funkcionavo.

Stalininis dešimtmetis buvo lūžio metas, kai Bažnyčios viešoji veikla iš esmės pasikeitė – vienos jos formos buvo visiškai sunaikintos (visuomeninės organizacijos), kitos pasitraukė į pagrindį (vienuolijos, lokalūs religiniai būreliai), dar kitos kurį laiką gyvavo balansuodamos ant viešumo ribos (katekizavimas; antai apibūdinamas religingumo padėtį Panevėžyje ir Panevėžio rajone RKRT įgaliotinis Pušinis 1954 m. pripažino, kad net ir darbo dienomis per bažnytines šventes tikinčiųjų pilnos bažnyčios, taip pat ir vaikų, jie patarnaudavo šv. Mišioms, netrūko pavyzdžių, kai komjaunuoliai tuokdavosi bažnyčioje, o kolūkių pirmininkai bičiuliaudavosi su klebonais⁵). Tad nors Bažnyčios veiklos sąlygos radikaliai pasikeitė, iš pradžių tai neturėjo didesnio poveikio žmonių religingumui. Situacija iš esmės ėmė keistis vėliau, kai subrendo jau sovietinės indoktrinacijos sąlygomis augusi karta.

Religinio gyvenimo sklaida jau stalinizmo metais Lietuvoje įgavo gausybę nelegalių ir pusiau legalių formų. Stambiausia katalikų bažnytinio pagrindžio grandis, be abejonės, buvo vienuolijos, kuriose aktyviau ar pasyviau veikė šimtai moterų ir vyrų. Tiesa, iš pradžių jų aktyvumas buvo labai prislopintas, žmonės įbauginti. Tačiau išsklaidytų vienuolių ryšiai nenutrūko, pagrindyje vienuolijos prisitaikė prie veiklos naujomis sąlygomis: po Stalino mirties dauguma jų atgijo, ėmė augti, priiminėti naujus narius, kanoniškai ir finansiškai sutvirtėjo užmezgusios slaptus ryšius su užsienio šalyse veikiančiomis šakomis. Būtent vienuolių nariai sudarė Katalikų Bažnyčios pagrindžio „aktyvą“ – vienuolės katekizavo vaikus, daugino ir platino religinę literatūrą, o vėliau apaštalavo to-

⁴ RKRT prie SSRS MT pirmininko pavaduotojo V. Sadovskio 1949 m. spalio 7 d. „Pažyma apie religinių kultūrų padėtį ir Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio Lietuvos SSR praktinį darbą“, *ibid.*, l. 96.

⁵ RKRT prie SSRS MT pirmininko I. Polianskio 1954 m. kovo 17 d. raštas SSKP CK, *ibid.*, b. 102, l. 88–90.

limiausiuose SSRS regionuose, kunigai vienuoliai organizavo slaptas teologines studijas ir t. t.⁶

Sovietų režimas dar 1940 m. uždarė gausias katalikiškas jaunimo, moterų, vaikų, švietimo organizacijas, tačiau kova su religinėmis brolijomis buvo daug sunkesnė. Įgaliotiniui taip ir nepavyko likviduoti Gyvojo rožančiaus, tretininkų būrelių. Nepavyko uždrausti atlaidų (nors jų mastas kontroliuotas: ribota didžiųjų tradicinių atlaidų trukmė, dalyvaujančių kunigų skaičius), nutraukti šventųjų vietų lankymo tradicijas, sukontroliuoti kunigus, kuriems griežčiausiai uždrausta atlikti apeigas už savo parapijos ribų. Nepaisant milicijos reidų ir bauginimų, atlaiduose platintos devocionalijos, plito religinė literatūra (režimas tai traktavo kaip nelegalią spekuliaciją)*.

Bažnyčios ir tikinčiųjų padėtis nemaža dalimi priklausė nuo vietos pareigūnų požiūrio į savo vaidmenį kovoje su „religiniais prietarais“ – kai kurie jų ypač smulkmeniškai reglamentavo šią sritį, versdami tikinčiuosius daugelį tradicinių apeigų atlikinėti „nelegaliai“, nusižengiant draudimams. Pavyzdžiui, kunigas tik slapta galėjo aplankyti ligonį, jei ligoninės vadovybė to netoleravo (nors dvasininkų patarnavimai sunkiems ligoniams gydymo įstaigose oficialiai nebuvo uždrausti)⁷. Panaši situacija vyravo kai kurių rajonų vadovams kriminalizuojant atlaidus, šventųjų vietų lankymą, skambinimą varpais, kalėdojimą ir pan.

Religinio gyvenimo praktika kito, nes tikintieji vis dažniau susidurdavo ne vien su sovietinių institucijų, bet ir su sovietizuojamos visuomenės netolerancija. Vis dėlto stabilias praktikuojamų apeigų nykimo tendencijas galėjo rodyti nebent oficialioji statistika. Atvirksčiai, sovietų

⁶ Plačiau apie vienuolių veiklą pogrindyje žr.: Regina Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 152–158.

* Pvz., per vyskupo vizitaciją ir Sutvirtinimo sakramento iškilmes Kudirkos Naumiestyje devocionalijomis prekiaavę žmonės sulaukė milicijos sankcijų – neteko prekių, buvo atlikta krata jų butuose Kaune (Kauno, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijų valdytojo Juozapo Stankevičiaus 1956 m. rugpjūčio 20 d. raštas B. Pušiniui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 93, l. 92). 1948 m. Kauno valstybinėje „Šviesos“ leidykloje bent 10 tūkst. egzempliorių tiražu nelegaliai išspausdintas katekizmas, taip pat religinių giesmių rinkinys, spausdinti religiniai paveikslėliai (Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 128).

⁷ B. Pušinio raštai Sveikatos apsaugos ministerijai: 1948 m. lapkričio 11 d., 1953 m. gegužės 5 d., LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 28, l. 95, b. 76, l. 37.

valdžia privalėjo ieškoti kovos su vis naujomis jos formomis metodų, stebėjo savotišką problemos „globalizaciją“. Antai Baltarusijoje masiškai uždarinėjant katalikų bažnyčias, o Kaliningrado srityje neleidžiant atidaryti nei cerkvių, nei bažnyčių, per didžiąsias bažnytines šventes ir net laisvadieniais tikintieji užplūsdavo Lietuvos pasienyje esančias, taip pat Vilniaus, Kauno katalikų, stačiatikių ir sentikių šventoves⁸. Panašios „migravimo“ taktikos greičiausiai griebėsi ir kitų religijų tikintieji. Lietuvoje visuotinai išplito fenomenas, kai žmonės stengdavosi svarbiausiais religines priedermes (atgailos, krikšto, santuokos ir kt. sakramentus) atlikti ten, kur tikėdavosi nebūti atpažinti.

RELIGINIŲ MAŽUMŲ POGRINDIS

„Pakartotinai buvo kreiptasi į MT ir Saugumo ministeriją sudrausti nelegalių religinių bendruomenių veikimą. Deja, nieko tuo reikalu nebuvo padaryta. Šiandien Tarybų Lietuvoje nelegaliai veikia visa eilė religinių bendruomenių žydu, baptistų, septintos dienos adventistų ir kitų. [...] Be Jūsų patarimo ir paramos mes negalime padaryti galo šiam negeistinam ir žalingam palėpiniam religinių bendruomenių veikimui“⁹, – nespėję nusivylimo įgaliotinis Pušinis slaptame rašte LKP sekretoriui Antanui Sniečkui 1954 m. Visą „palėpinį“ didesnių ar mažesnių bendruomenių gyvenimą nulėmė paties sovietų režimo joms demonstruota netolerancija. Persekiojamos, negaudamos oficialių įregistravimo dokumentų, vienos jų pakriko arba jungėsi prie didesnių bendruomenių, kitos gyvavo kaip gyvavusios, tik konspiratyviai ir valdžios akyse – jau „nelegaliai“.

Daugelio religinių mažumų kultui nebūtinai ypatingos sakralios erdvės (pamaldos vyksta paprastose salėse ar butuose), pamaldas gali laikyti ir specialaus dvasinio išsilavinimo neturintys, bet religinę praktiką įvaldę nepriekaištingos moralės asmenys, o kai kurios bendruomenės apsieina ir be jų. Šios aplinkybės labai padidino SSRS religinių mažu-

⁸ B. Pušinio 1952 m. liepos 17 d. raštas I. Polianskiui, *ibid.*, b. 58, l. 91–92 ir kt.

⁹ B. Pušinio 1954 m. balandžio 7 d. slaptas raštas Antanui Sniečkui, *ibid.*, ap. 3, b. 35, l. 44.

mų išgyvenimo sovietų režimo sąlygomis galimybes. Gyvenant tokioje diasporoje, kaip Lietuva, konsoliduojantį vaidmenį suvaidino ir kai kurioms jų būdingas etnis homogeniškumas (sentikių, judėjų, karaimų, musulmonų). Sunku pasakyti, kiek bendruomenių veikė nelegaliai, bet toks reiškinys buvo paplitęs visoje ateistinėje valstybėje. RKRT prie SSRS MT 1954 m. duomenimis (nepilnais), SSRS veikė 1568 neįregistruotos religinės grupės, daugiausiai musulmonų, sentikių, evangelikų krikščionių baptistų, penkiasdešimtinkų, judėjų ir kt.¹⁰

Igaliotinis Pušinis dėjo daug pastangų, besiaiškindamas pogrindyje veikusias bendruomenes ir siekdamas nutraukti jų pamaldas, „patraukti atsakomybėn“ nelegalius dvasininkus. Jo budrumas, nuolatiniai nurodymai vietos valdžios pareigūnams kovoti su šiuo reiškiniu, be abejonės, apsunkino bendruomenių veiklą, tačiau jos nesustabdė. Visos religinių mažumų bendruomenės – ir tos, kurios nebuvo registruojamos, ir lojaliomis laikytos Bažnyčios, – turėjo pogrindyje veikusių struktūrų. Pastarųjų vadovams pagrindis nebuvo parankus, dar daugiau – jo atsiradimą nemaža dalimi sąlygojo būtent opozicija režimo suvaržymams nuolaidžiausiai bažnytinei vadovybei. Tai paskatino kai kurių religinių mažumų vidinius skilimus (eižėjo režimo pastangomis SSRS įsteigta Evangelikų krikščionių baptistų sąjunga, narystės kurioje vengė dalis penkiasdešimtinkų; adventistai susidūrė su stipria šios denominacijos atšakos – vadinamųjų reformistų – opozicija; nuo „nepaklusniųjų“ atsiribojo Lietuvos sentikių dvasinė vadovybė). Sovietų valdžia, suprantama, stengėsi išnaudoti vidinius nesutarimus savo interesams. Tai atskira šios problematikos tyrimo tema, dar nepatekusi į istorikų akiratį.

Bažnytinis pagrindis ar bent įtarimai jį esant traukė saugumo dėmesį, stengtasi infiltruoti į denominacijų vadovybę agentus ar informatorius, perimti laiškus, riboti ryšius su užsieniu ir pan. Tikybų, turėjusių milijonus pasekėjų tokiose šalyse kaip JAV, Didžioji Britanija, Izraelis, padėtis SSRS labai priklausė nuo šalių tarpusavio santykių raidos. Lietuvos religinių mažumų bendruomenės patyrė visoje SSRS vykdytos konfesinės politikos pokyčius, tačiau būta ir vietinių jos apraiškų.

¹⁰ RKRT prie SSRS MT instruktorių grupės vedėjo Frolovo 1955 m. vasario 25 d. pažyma, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 112, l. 4.

Sąjunginė RKRT siekė centralizuoti Bažnyčių ir religinių bendruomenių valdymą, t. y. supaprastinti administravimą bei kontrolę sukūrus joms atstovaujančias tarybas, centrus¹¹ (net toms tikyboms, kurios tradiciškai tokios bažnytinės organizacijos niekuomet neturėjo). Lietuvoje tokio principo laikytasi tik iš dalies, koncentruojant vien didesnes religines bendruomenes. Gi dėl mažųjų denominacijų laikytasi ignoravimo taktikos, tikėtasi, kad negausūs jų nariai pakriks, ir bendruomenės sparčiai nunyks. Net įregistruoti maldos namai vieni po kitų būdavo uždaromi. Akivaizdi tendencija paversti bendruomenes „provincijos reiškiniu“ – Vilniuje ir Kaune buvusių maldos namų neteko visos bendruomenės, išskyrus katalikus, stačiatikius, sentikius ir judėjus. Visiškai redukuotos (iki 1–2 oficialiai įregistruotų maldos namų), stebimos mažosios bendruomenės buvo priverstos atsisakyti būdingos socialinės veiklos, aktyvesnio apaštalavimo. Vis dėlto, palyginus 1940 ir 1990 m. Lietuvos religinių mažumų sąrašus, juose randame tuos pačius pavadinimus.

Lietuvos ir Rusijos archyvuose esantys stalinizmo laikotarpio dokumentai leidžia spręsti apie bažnytinio pagrindžio mastą ir kovos su juo metodus. Giliausiai į pagrindį nugrimzdo tos religinės bendruomenės, kurių sovietų režimas netoleravo. SSRS tai buvo unitai, jehovistai bei kiti „radikalieji“ evangelikai, sentikiai. Šiame tyrime trumpai aptarsime 11 Lietuvos religinių mažumų situaciją 1944–1956 m.: judėjų, sentičių, stačiatikių, evangelikų liuteronų, reformatų, baptistų, adventistų, metodistų ir jehovistų, musulmonų ir karaimų (šios denominacijos čia gyvavo seniausiai, turėjo šventovių, tarpukariu buvo gana pastebimos dėl leidžiamos spaudos, įsteigtų draugijų).

JUDĖJAI. Lietuvoje bene labiausiai paplitusi nelegali religinių mažumų struktūra buvo judėjų maldos namai. Sovietų valdžia 1948 m. įregistravo tik dvi jų bendruomenes – Vilniuje ir Kaune, tačiau atkakliai ignoravo daugelio kitų šiuose miestuose, taip pat ir Panevėžyje,

¹¹ М. Одинцов, *Совет по делам религиозных культов при СНК СССР в 1944–1945 гг.: обязанности и сфера компетенции, организационная структура и основные направления деятельности*, prieiga per internetą <http://www.rusoir.ru/president/works/186>, žiūrėta 2012 11 29.

Šiauliuose, Klaipėdoje veikusių bendruomenių prašymus įregistruoti. 1953 m. pradžioje, Pušinio duomenimis, veikė 5 neįregistruotos judėjų religinės bendruomenės¹², tačiau tikėtina, kad pastarųjų Lietuvoje gyvavo daug daugiau. Savavališkai, be valdžios leidimo veikiantys judėjų minjanai* SSRS buvo labai plačiai paplitęs reiškinys. Antai iki 1952 m. pradžios jų buvo išaiškinta 244, kai kurie vienijo iki šimto tikinčiųjų. Judėjų švenčių metu Kijeve, Odesoje ir kituose dideliuose miestuose daugelis įstaigų, parduotuvių paprastai užsidarydavo¹³.

Minėtosios 5 bendruomenės buvo pastebėtos arba nuolat reikalavo jas įregistruoti, siuntinėjo prašymus Lietuvos ir SSRS aukščiausiosioms instancijoms, Stalinui, tačiau dauguma kitų judėjų grupių greičiausiai taip ir liko šešėlyje¹⁴.

SENTIKIAI. Kaip ir carų laikais, valdžios kišimuisi į jų religinį gyvenimą sovietmečiu priešinosi rusai sentikiai. 1954 m. duomenimis, SSRS veikė 259 neregistruotos sentikių bendruomenės, daugiausiai Rusijos Federacijoje, 2 – Latvijoje¹⁵ (palyginti didelis skaičius, turint omenyje, kad 1948 m. SSRS veikė 275 vadinamųjų bepopių ir 179 Belokrynycos srovių įregistruoti sentikių maldos namai¹⁶). Dar 1944 m. RKRT prie SSRS LKT buvo nutarusi įsteigti Maskvoje visasajunginį Sentikių Bažnyčios centrą. Tam buvo pasitelkta Lietuvos Sentikių aukščiausioji taryba (toliau – SAT) – jos atstovams leista važinėti į Ukrainą,

¹² B. Pušinio 1952 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 130.

* Minjanas – sąvoka, reiškianti būtiną skaičių asmenų, dalyvaujančių judėjų pamaldose. Toks skaičius yra 10, įskaičiuojant vyresnius nei 13 m. berniukus. Pamaldos nebūtinai turi vykti sinagogoje dalyvaujant rabinui, joms reikalinga tik Tora.

¹³ I. Polianskio 1952 m. birželio 24 d. raštas SSRS MT Prezidiumo biurui: „Informacija apie religinių kultūrų veiklą SSRS 1951 m.“, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 85, l. 176.

¹⁴ Plačiau žr.: Regina Laukaitytė, „Žydų religinis gyvenimas Lietuvoje 1944–1956 m.“ (atiduota spaudai).

¹⁵ RKRT prie SSRS MT instruktorių grupės vedėjo Frolovo 1955 m. vasario 25 d. pažyma, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 112, l. 4.

¹⁶ I. Polianskio pranešimas SSRS MT apie Religinių kultūrų tarybos darbą 1947 m. ir 1948 m. I ketvirtį, *ibid.*, b. 53, l. 18.

Baltarusiją, Latviją ir Estiją išaiškinant ir padedant įregistruoti „faktiškai veikiančias“, bet neregistruotas bendruomenes¹⁷. Tačiau po poros metų šio plano buvo atsisakyta, ir Lietuvos Sentikių Bažnyčios vadovams teko apsiriboti veikla vien Lietuvoje.

Atrodo, SAT sunkiai valdė situaciją Bažnyčioje: jos vadovai nuolat skundėsi RKRT įgaliotiniui, kad sentikių parapijose (cerkvėse ir tikinčiųjų namuose) religines apeigas atlieka neregistruoti dvasininkai*. 1951 m. įgaliotinis Pušinis net aliarmavo sąjunginei RKRT, kad „atskilę nuo S.A.T. sentikiai kuria naujas parapijas ir dirba naujai atidarytuose, bet neregistruotuose maldos namuose“¹⁸. Tokią padėtį nemaža dalimi provokavo perdėtas Lietuvos SSR SAT lojalumas sovietų režimui: 1948 m. gegužę sentikių dvasinis tribunolas paskelbė, kad jų Bažnyčia pripažįsta sovietų valdžios dieviškąją kilmę¹⁹, SAT vadovai vertė parapijų šventikus studijuoti politinę literatūrą ir prenumeruoti SSKP oficiozą *Pravda*, *Izvestijas*, pamokslus pašvęsti „kovai už taiką“ ir t. t. Tokia politinė pozicija negalėjo neturėti pasekmių – atsirado terpė nesutarimams ir bažnytiniam pogrindžiui.

STAČIATIKIAI. Nepaisant įgaliotinio Pušinio pasipiktinimo ir skundų, Lietuvos stačiatikių vyskupija naudojosi savotiška „eksteritorialumo“ teise: buvo pavaldi ne jam, bet atskirai Rusų Stačiatikių Bažnyčios

¹⁷ I. Polianskio visiškai slaptas 1945 m. gruodžio 7 d. raštas SSRS LKT pirminkui Viačeslavui Molotovui, *ibid.*, b. 10, l. 101–102.

* Gavęs SAT pareiškimus, įgaliotinis paprastai kreipdavosi į vietos valdžią, finansų ir vidaus reikalų ministrus, reikalaujamas imtis sankcijų: apmokestinti šventiko – „spekulantus religiniais prietaisais“, imtis prieš juos „atitinkamų priemonių“; jei pamaldos vykdavo cerkvėje, išpėdavo religinę bendruomenę, kad ją uždarys (B. Pušinio raštai: 1951 vasario 21 d. Kuršėnų raj. VK dėl šventiko Pancirevo, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 52, l. 15; 1952 m. vasario 14 d. finansų ministrui Aleksandriui Drobniui dėl šventiko Griščionoko, *ibid.*, b. 64, l. 71; 1953 m. birželio 16 d. finansų ministrui dėl šventiko Semiono Terentjevo, *ibid.*, b. 76, l. 155; 1953 m. lapkričio 18 ir gruodžio 2 d. vidaus reikalų ministrui Kazimierui Liaudžiui, gruodžio 26 d. Minovo religinei bendruomenei dėl šventiko Trifono Jerofejevo, *ibid.*, b. 78, l. 132, 175; b. 74, l. 81 ir t. t.).

¹⁸ B. Pušinio raštas RKRT prie SSRS MT [1951 m.], *ibid.*, b. 49, l. 42.

¹⁹ Grigorijus Potašenko, „Sentikių bažnyčia Lietuvoje XX a.“, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 5 (1997), p. 105.

reikalų tarybai prie SSRS LKT / MT, kurios įgaliotinis Vilniuje tapo patikimu vyskupų užnugariu. Jo dėka stalinizmo metais stačiatikių vyskupijos nepalietė parapijų cerkvių ir vienuolynų uždarinėjimo vėjus. Rusų Stačiatikių Bažnyčia SSRS buvo ypač kontroliuojama, Maskvos patriarchijos vadovai priversti bendradarbiauti su sovietų režimu²⁰.

Skirtingai nuo sentikių, kurių bažnytinę vadovybę formavo vietiniai, nuo tarpukario čia gyvenę ir dirbę dvasininkai, stačiatikių vyskupiją valdė iš Maskvos siunčiami vyskupai. Jiems pavyko suvaldyti padėtį, tačiau nemalonumų dėl bažnytinio pagrindžio būta: be oficialiai įregistruotų dviejų vienuolynų, gyvavo ir Mikniškių bendruomenė – „pusiau legalus stačiatikių vienuolynas“. Vykstant kolektyvizacijai jos nariai, 125 žmonės, įregistravo žemės ūkio artelę ir sėkmingai ūkininkavo. Sovietų valdžia ne kartą mėgino išardyti bendruomenę, 1947–1948 m. tam buvo pasitelkta ir vyskupijos valdžia, bet visi bandymai baigėsi nesėkme²¹.

EVANGELIKAI REFORMATAI IR LIUTERONAI. Iš 14 tarpukariu Lietuvoje veikusių reformatų bendruomenių 1953 m. liko įregistruotos tik 5²². Vieni pirmųjų 1948 m. uždaryti Vilniaus maldos namai, nors ir buvo įregistruoti (1946 m.). Bažnyčios atstovams miesto VK ir RKRT įgaliotinis paaiškino, kad uždarymo priežastimi tapo bendruomenės ne-gausumas ir jos maldos namų pastatas prie „didelės gatvės“ – Pylimo g.²³, jis buvo panaudotas kaip grūdų sandėlis. Vietos vykdomųjų komitetų sprendimai uždaryti maldos namus nesunaikino pačių bendruomenių, kai kurios jų tikinčiųjų pastangomis dar ilgai gyvavo be kokių nors oficialių dokumentų, apeigos vykdavo namuose.

Panaši padėtis buvo įgaliotinio Pušinio iniciatyva uždarytose evan-

²⁰ Plačiau apie padėtį Lietuvos stačiatikių vyskupijoje stalinizmo metais žr.: Regina Laukaitytė, *Staćiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, p. 111–148.

²¹ *Ibid.*, p. 165, 177–180; Ирина Арефьева, *Кляштор. Рассказ об общине мирян в местечке Михново, Литва*, prieiga per internetą <http://www.miloserdie.ru/index.php?ss=20&cs=30&id=2540>, žiūrėta 2012 12 08.

²² B. Pušinio 1953 m. IV ketvirčio ataskaita, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 36, l. 102.

²³ Vilniaus distrikto ir parapijos vyresniojo dvasininko Povilo Jašinsko 1948 m. gruodžio 10 d. „Pareiškimas-skundas“ Lietuvos SSR MT pirmininkui, *ibid.*, ap. 1, b. 28, l. 142.

gelikų liuteronų parapijose. Jis nuolat ragino vietos VK vadovus išregistruoti liuteronų maldos namus, nes po vokiečių ištrėmimo iš Lietuvos SSR 1945 m. bendruomenės sumažėjo, trūko dvasininkų, išgaliojus griežtam draudimui jiems atlikti apeigas kitose parapijose, daugelyje vietovių pamaldos vykdavo retai. Stalinizmo metais liuteronai taip pat neteko maldos namų Vilniuje ir Kaune, iš turėtų 56 maldos namų iki 1951 m. išliko 33²⁴. 1953 m. gruodį tirdamas padėtį Lietuvos SSR, RKRT prie SSRS MT inspektorius pastebėjo būdingą reiškinį – imdamasis iniciatyvos uždarinėti religines bendruomenes įgaliotinis Pušinis vengė kontaktų su Liuteronų Bažnyčios konsistorija arba pačiomis bendruomenėmis, bijodamas, jog sužinojusios apie uždarymą jos suaktyvės²⁵. Iš tiesų sumažėjusios ir neturinčios nuolatinių dvasininkų liuteronų bendruomenės gyvavo, įgydamos naujos veikimo sovietų režimo sąlygomis patirties, kuri joms praverė netekus įregistruotųjų statuso.

MUSULMONAI. Lietuvos musulmonų religinis paveldas pokariu koncentravosi 6 vietovėse (Vilniuje, Kaune, Raižiuose, Vinkšnupiuose, Keturiasdešimties Totorių kaime ir Nemėžyje). Įgaliotinis ilgai neregistravo jų bendruomenių; motyvuodamas bendruomenių negausumu nedelsdamas uždarė mečetes miestuose: Kaune iš karto po karo (perduota archyvui), Vilniaus mečetė 1944 m. įregistruota, tačiau Vilniaus krašto totoriams pasinaudojus galimybe išvykti į Lenkiją, bendruomenė labai sumažėjo ir savo maldos namų neteko²⁶ (vėliau medinis pastatas nugriautas). 1951 m. buvo legalizuota vienintelė mečetė, veikusi Raižiuose. Kitos mečetės neveikė, bet keli Lietuvoje likę imamai atlikdavo dvasines apeigas. 1952 m. įgaliotinis pripažino, kad per didžiąsias musulmonų šventes į neveikiančias Nemėžio, Keturiasdešimties Totorių kaimo mečetes susirenka 100–150 tikinčiųjų²⁷. Nepaisant to, pastarosios nebuvo

²⁴ I. Polianskio slapta „Informacija apie religinių kultūrų veiklą SSRS 1951 m.“ SSRS MT Prezidiumo biurui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 85, l. 161.

²⁵ RKRT prie SSRS MT inspektoriaus Rumiancevo 1954 m. sausio 5 d. ataskaita, *ibid.*, b. 500, l. 33.

²⁶ B. Pušinio 1951 m. balandžio 31 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 49, l. 14–15.

²⁷ B. Pušinio raštas „Veikiančių įregistruotų mečečių sąrašas 1952 m. sausio 1 d.“, *ibid.*, b. 58, l. 3.

registruojamos, 1953 m. oficialiai perduotos Vilniaus rajono VK „kultūros-švietimo reikalams“²⁸. Tikintieji rinkdavosi ir į kitas oficialiai uždarytas mečetes, šalia jų esančias kapines, atlikdavo apeigas namuose.

KARAIMAI. Stalinizmo metais karaimai neteko dviejų iš trijų Lietuvoje veikusių kenesų: 1948 m. Vilniaus, 1952 m. – Panevėžio (abi 1947 m. buvo įregistruotos, bet netrukus uždarytos kaip „neturinčios parapijų“, nors tikintieji dėl to protestavo, pvz., Vilniaus kenesą šventadieniais lankė 50–60 žmonių). Vėliau pamaldas laikė vienintelės išlikusios Trakų kenesos gazanas. Vis dėlto įgaliotinis Pušinis įtarinėjo, kad karaimų religinis gyvenimas persikėlė į pogrindį. Jis ėmė rinkti „įrodymus“, kad Vilniuje gyvenęs žinomas filologas, orientalistas, buvęs Lenkijos karaimų hachanas Seraja Šapšalas laiko pamaldas tikinčiųjų butuose. Įgaliotinis paprašė Maskvos Lenino bibliotekos darbuotojų „bolševikinės pagalbos“ – oficiali pažyma apie XIX a. Irane gyvenusį „nieką, perėjūną ir šnipą“ Šapšalą, jo įsitikinimu, turėjo padėti „išaiškinti tikrąjį visuotinės karaimų bažnyčios vadovo Šapšalo veidą“²⁹. Nežinia, ar įgaliotinis gavo pageidaujamą išrašą iš bibliotekininkams nurodytos knygos (matyt, buvo tikras, jog patvirtinta Maskvoje veikiančios valstybinės institucijos antspaudu pažyma įgaus oficialaus dokumento svorį). Ja, atrodo, nepasinaudota, – po kelių metų įgaliotinis ėmė rinkti skundus įrodinėdamas, jog Šapšalas slapta laiko pamaldas Žvėryne, ir reikalaujamas atleisti jį iš darbo³⁰ (Mokslų akademijos Istorijos ir teisės institute, kur ėjo vyresniojo mokslo darbuotojo pareigas). Šapšalas buvo priverstas aiškintis LKP CK, kad pamaldų niekuomet nelaikė, hachano pareigos buvo tik administracinės³¹ (jis buvo priverstas viešai jų atsisakyti).

²⁸ RKRT prie SSRS MT 1953 m. balandžio 1 d. posėdžio protokolas, RFVA, f. R 6991, ap. 4, b. 30, l. 8, 9.

²⁹ B. Pušinio 1950 m. spalio 28 d. raštas Lenino bibliotekos konsultacijų skyriui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 45, l. 89.

³⁰ B. Pušinio 1954 m. spalio 29 d. slaptas raštas I. Polianskiui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 501, l. 134.

³¹ S. Šapšalo 1954 m. lapkričio 12 d. raštas LKP CK (ir kopija RKRT įgaliotinui), LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 88, l. 171–172.

BAPTISTAI. SSRS evangelikų krikščionių (sekmininkų) ir baptistų bendruomenių valdymą sovietų valdžia organizavo 1944 m. įkurdama Visasąjunginę evangelikų krikščionių ir baptistų tarybą, prie kurios 1945 m. buvo prijungti ir penkiasdešimtininkai. Tai buvo viena gausiausių SSRS religinių denominacijų (antroji po stačiatikių) – 1946 m. veikė 2414 maldos namų, beveik pusė jų – Ukrainoje. Jie naudojosi beveik išimtaine privilegija turėti religinę spaudą – 5000 egz. tiražu ėjo žurnalas *Bratskij vestnik*, pirmaisiais pokario metais buvo leista palaikyti ryšius su Pasauline baptistų sąjunga Vašingtone³². Pabaltijo respublikose tuo metu gyvavo 202 evangelikų krikščionių ir baptistų bendruomenės, tačiau Lietuvoje šių evangelikų tikinčiųjų niekuomet nebuvo daug – prieš karą veikė 9 baptistų parapijos ir 3 filijos, tikintiesiems patarnavo 8 pamokslininkai³³. Dauguma baptistų buvo kitataučiai Lietuvos gyventojai – vokiečiai, rusai, latviai, bet būta ir lietuvių bendruomenių. Po karo Lietuvos SSR jų buvo įregistruotos 8. Tuo tarpu sekmininkai* ir penkiasdešimtininkai visu sovietmečiu Lietuvoje veikė nelegaliai. Vietinių saugumo padalinių pranešimuose galima aptikti duomenų apie išaiškintas „evangelistų sektas“, bet dėl grupių negausumo, narių senyvo amžiaus didesnių sankcijų išvengta.

Keičiantis užsienio politikai, įsibėgėjus Šaltajam karui, evangelikų krikščionių ir baptistų padėtis SSRS ėmė blogėti – 1948 m. RKRT prie SSRS MT nutarta iš naujo perregistruoti jų maldos namus, siekiant uždaryti mažas bendruomenes, rečiau leisti minėtą žurnalą, planuojant

³² I. Polianskio „Pažyma apie Religinių Kultų Tarybos darbą ir religinių kultų padėtį“ SSRS MT pirmininko pavaduotojui Klimentui Vorosišovui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 34, l. 56.

³³ Statistikos žinios apie bažnyčias ir kunigus 1940 m. rugpjūčio 5 d., LCVA, f. 391, ap. 4, b. 365, l. 64.

*1944 m. buvo įregistruota vienintelė Vilniaus evangelikų krikščionių bendruomenė. Buvo negausi (1940 m. turėjo iki 50 narių), o lenkams išvykstant iš Lietuvos SSR ji nunyko (Slaptas įgaliotinio A. Gailevičiaus 1944 m. spalio [diena nenurodyta] raštas I. Polianskiui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K 1, ap. 3, b. 150, l. 162 ir kt.). Biržų apskrityje nuo 1923 m. veikusi jų bendruomenė – Lietuvos evangelikų krikščionių draugija – sovietmečiu nebuvo legalizuota.

ateityje visai uždaryti³⁴. Kaip ir kitų evangelikų, jų tikinčiųjų ir pamokslininkų misijinė veikla nebuvo toleruojama.

Sajunginės RKRT politikos permainos netrukus pasiekė ir Lietuvos SSR: 1949 m. nebuvo perregistruota baptistų bendruomenė Vilniuje, gyvavusi nuo 1911 m. Iš pradžių baptistai neteko įregistruotų maldos namų Šopeno g., o kai pamokslininkas Lukjanas Apanasionokas perkėlė pamaldas į kambarį savo bute Margytės g., bendruomenė imta traktuoti kaip neregistruota, todėl neteisėta. Miesto VK žiniomis, ji turėjo apie 60 žmonių, bet Pušinis 1950 m. gegužę „rekomendavo“ Lietuvos SSR MT jos neregistruoti, nes baptistai neturį ne tik patalpų (įgalotinio paragintas, miesto VK nacionalizavo minėtą kambarį, kuriame vykdavo pamaldos, ir įkraustė kažkokią kontorą³⁵), bet ir 20 tikinčiųjų dvidešimtukai sudaryti³⁶. Suprantama, vėliau bendruomenė veikė „nelegaliai“³⁷. 1951–1955 m. tikintieji (jų buvo 70–100) nuolat prašė įregistruoti Vilniaus bendruomenę, tačiau susidūrė su kategorišku įgalotinio pasipriešinimu – anot jo, dėl baptistų negausumo tam „nebuvo pagrindo“, o ir kitos įregistruotos bendruomenės išliko tik todėl, kad „neiškristų iš stebėjimo lauko“³⁸.

„Taip, baptistai lėtai, bet užtikrintai atmiršta“³⁹, – konstatavo Puši-

³⁴ I. Polianskio pranešimas SSRS MT apie Religinų kultų tarybos darbą 1948 m. ir 1949 m. I ketvirtį, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 61, l. 60.

³⁵ I. Polianskio 1950 m. sausio 3 d. raštas B. Pušiniui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 41, l. 3; L. Apanasionoko 1950 m. balandžio 2 d. pareiškimas Lietuvos SSR MT, *ibid.*, b. 42, l. 24–25.

³⁶ Vilniaus miesto VK sekretoriaus V. Bruzgulio 1949 m. rugsėjo 8 d. raštas B. Pušiniui, *ibid.*, b. 37, l. 24. B. Pušinio 1950 m. gegužės 6 d. raštas Lietuvos SSR MT reikalų valdytojui, *ibid.*, b. 42, l. 23.

³⁷ B. Pušinio 1951 m. rugpjūčio 29 d. „Pažymėjimas“, *ibid.*, b. 53, l. 37.

³⁸ B. Pušinio 1955 m. kovo 9 d. raštas I. Polianskiui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 502, l. 129. Taip pat žr.: Vilniaus evangelikų krikščionių baptistų 1951 m. rugsėjo 1 d. pareiškimas Lietuvos SSR MT pirmininkui, 1951 m. gruodžio 30 d. ir 1952 m. balandžio 24 d. pareiškimai B. Pušiniui, 1955 m. sausio 27 d. prašymas „pasaulinio masto diplomatui“ Iljai Erenburgui, B. Pušinio 1952 m. balandžio 25 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 53, l. 61, 69; b. 58, l. 65, 66; RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 502, l. 132.

³⁹ B. Pušinio 1952 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 133.

nis, apibendrindamas savo 1952 m. darbo rezultatus. 1953 m. kovą jis išsiuntinėjo slaptus raštus vietos VK vadovams, pareikalaudamas „nedelsiant apiforminti uždarymą“ visų įregistruotų baptistų bendruomenių (Ylakių, Skuodo, Mažeikių, Žagarės, Kužių, Biržų, Menčių ir Dreiviškių)⁴⁰. VK nurodymą įvykdė – vienus maldos namus uždarė „kaip nelankomus tikinčiųjų“, kitur bendruomenes kaip „neturinčias maldos namų ir reikalaujamo skaičiaus tikinčiųjų“⁴¹. Vis dėlto baptistų bendruomenės išliko, vėliau dėl negausumo jos buvo priverstos jungtis, tačiau gyvavo; veikė ir nelegalios bendruomenės*.

SEPTINTOSIOS DIENOS ADVENTISTAI. SSRS gyveno apie 12 tūkst. adventistų, 1948 m. gyvavo 238 įregistruoti jų maldos namai⁴². Lietuvoje ši bendruomenė nebuvo gausi (prieš karą veikė 6 adventistų parapijos ir 8 filijos, tikintiesiems patarnavo 13 įvairaus rango dvasinio luomo asmenų⁴³), bet tai buvo vienintelė „sektantiška“ bendruomenė, 1927 m. gavusi valstybės pripažinimą. Po karo jos vadovybė nedelsdama pakluso sovietiniams įstatymams – 1946 m. rugpjūtį buvo įregistruotos 6 bendruomenės (Kaune, Akmenės vlsč. Eibučių k., Mažeikiuose, Šiauliuose, Biržuose, Panevėžyje), kurios vienijo apie 200 tikinčiųjų⁴⁴.

⁴⁰ B. Pušinio 1953 m. kovo 19 d. slapti raštai Šiaulių srities VK pirmininkui ir RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotiniui Klaipėdos srityje Alfonsui Ostrauskui, *ibid.*, b. 35, l. 33, 34.

⁴¹ Slapti Šiaulių srities VK 1953 m. balandžio 30 d. nutarimai, *ibid.*, l. 71, 75, 77, 81.

* Pvz., 1951 m. įgaliotinis ragino vietos valdžios pareigūnus „patraukti atsakomybėn“ pamokslininką, gyvenusį Ulytėlės k. (dab. Rokiškio raj.), kur 14 šeimų rinkdavosi į slaptus susirinkimus, 1952 m. – perduoti kolūkiui pastatą Žemaitkiemio k., į kurį pretendavo apie 50 baptistų iš Šilutės, Priekulės ir Pagėgių rajonų, norėjusių susiremontuoti ir atnaujinti pamaldas (B. Pušinio 1951 m. gegužės 3 d. raštas Obelių raj. VK pirmininkui, *ibid.*, ap. 1, b. 52, l. 89; B. Pušinio 1952 m. spalio 10 d. raštas Šilutės raj. VK pirmininkui, *ibid.*, b. 66, l. 111 ir kt.), 1955–1956 m., nepaisant tikinčiųjų skundų sąjunginėms instancijoms, nebuvo registruojami baptistų maldos namai Klaipėdoje, Šiauliuose.

⁴² I. Polianskio pranešimas SSRS MT apie Religinių kultūrų tarybos darbą 1947 m. ir 1948 m. I ketvirtį, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 53, l. 18.

⁴³ Statistikos žinios apie bažnyčias ir kunigus 1940 m. rugpjūčio 5 d., LCVA, f. 391, ap. 4, b. 365, l. 64.

⁴⁴ Slaptas įgaliotinio A. Gailevičiaus 1946 m. rugsėjo 19 d. raštas I. Polianskiui

Kaip ir dėl baptistų, 1948 m. RKRT prie SSRS MT gavo direktyvinius nurodymus neleisti atidaryti naujų adventistų maldos namų, o veikiančiųjų sąrašus peržiūrėti – iš naujo perregistruoti, mažąsias bendruomenes „paleisti“⁴⁵. Ši politika imta įgyvendinti ir Lietuvoje, kur 1949 m. uždaryti Kaune veikę maldos namai. Tačiau 1952 m. jau turėta duomenų apie dvi slapta butuose besimeldžiančias adventistų grupes (po 12 žmonių)⁴⁶; įgaliotinio duomenimis, tuomet veikė 5 įregistruotos ir 3 nelegalios adventistų bendruomenės⁴⁷. 1953 m. kovo 19 d. Pušinis slaptu raštu davė nurodymą vietos valdžios atstovams „nedelsiant apiforminti uždarymą“ visų aukščiau minėtų adventistų maldos namų⁴⁸. Šiaulių srityje, kur veikė treji adventistų maldos namai, VK slaptu nutarimu netrukus juos uždarė⁴⁹, tačiau bendruomenės išliko. Jų vadovybė, aktyviai apaštalavęs pamokslininkas Edvardas Kontaučiūnas pradėjo ieškoti teisybės Maskvoje. Jis išsirūpino Visasąjunginės septintosios dienos adventistų tarybos (toliau – VSDAT) pažymą, kad esąs Kauno bendruomenės dvasininkas, o svarbiausia – VSDAT įgaliotinis Lietuvos SSR, privalantis tvarkyti bendruomenių registravimo ir religinio kulto reikalus⁵⁰. Įgaliotinis Pušinis tai priėmė kaip akibrokštą – pareikalavo, kad Kauno miesto VK iškvieštų „pil. Kontaučiūną“ ir jam išaiškintų, jog „jokios religinės bendruomenės jam nebus leista steigti, o jei mėgins veikti saivališkai, bus patrauktas

„Žinios apie užregistruotas religines bendruomenes 1946.VIII.15 dienai“, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 7, l. 25.

⁴⁵ Visiškai slaptos „Religinių kultų tarybos praktinės priemonės artimiausiu periodu“, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 53, l. 44.

⁴⁶ RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotinio Kauno srityje Čialkos slapta „1952 m. IV ketvirčio informacinė pažyma“, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 32, l. 205.

⁴⁷ B. Pušinio 1952 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, *ibid.*, l. 131–132.

⁴⁸ B. Pušinio 1953 m. kovo 19 d. slapti raštai Šiaulių srities VK pirmininkui ir RKRT prie Lietuvos SSR MT įgaliotiniui Klaipėdos srityje Ostrauskui, *ibid.*, b. 35, l. 33, 34.

⁴⁹ Slapti Šiaulių srities VK 1953 m. balandžio 30 d. nutarimai, *ibid.*, l. 73, 76, 79.

⁵⁰ VSDAT pirmininko Pavelo Macanovo 1953 m. gruodžio 21 d. pažyma, *ibid.*, ap. 1, b. 74, l. 82.

atsakomybėn⁵¹, taip pat apskundė VSDAT viršijus savo kompetenciją⁵².

Nors Lietuvos SSR valdžia vieną po kito atmetinėjo iš Maskvos persiunčiamus adventistų skundus ir prašymus atkurti Kauno bendruomenę (jie skundėsi RKRT prie SSRS MT, Nikolajui Bulganinui ir t. t.)⁵³, ji gyvavo, išigijo namą, kuriame apsigyveno minėtas pamokslininkas ir buvo įrengta salė pamaldoms. Nedidelė bendruomenė – 41 asmuo – tikriausiai nebūtų išsilaikiusi savo pajėgomis, tačiau gavo nuolatinę paramą iš VSDAT (Kontaučiūnui mokėta alga) ir Rygos adventistų⁵⁴. Galiausiai adventistų atkaklumas pasiteisino – pasmerkus Stalino kultą ir režimui sušvelnėjus, ilgai pogrindyje gyvavusi jų bendruomenė Kaune buvo legalizuota⁵⁵. Toks atkaklumas savotiškai apsaugojo ir kitas adventistų bendruomenes – sąjunginė RKRT nepalaikė įgaliotinio Pušinio siūlymų jas uždaryti, numatydamą, jog toks žingsnis tik dar labiau suaktyvins Lietuvos adventistus ir VSDAT⁵⁶.

METODISTAI. Nuo XIX a. pabaigos Lietuvoje veikusi metodistų bendruomenė*, kurios narių dauguma tarpukariu buvo vokiečiai,

⁵¹ B. Pušinio 1954 m. sausio 18 d. raštas Kauno miesto VK pirmininkui, *ibid.*, b. 84, l. 14.

⁵² B. Pušinio 1954 m. sausio 13 d. raštas I. Polianskiui, *ibid.*, b. 80, l. 2.

⁵³ B. Pušinio 1955 m. lapkričio 30 d. „Pažymėjimas“, *ibid.*, b. 89, l. 225 („Mūsų supratimu, jokios 7 dienos adventistų religinės bendruomenės [Kaune] registruoti nereikia, nes tai bus dirbtinai sudaryta religinė bendruomenė, kurios egzistencija priklausys ar ji gaus pinigų iš Rygos ir Maskvos adventistų ar ne“, – rašė pažymoje įgaliotinis). 1956 m. vasario 9 d. Lietuvos SSR MT biurui atmetus prašymą ją įregistruoti, įgaliotinis nurodė Kauno miesto valdžiai apie tai pranešti E. Kontaučiūnui „tik žodžiu“ (pabraukta dokumente; B. Pušinio 1956 m. vasario 14 d. raštas Kauno miesto VK pirmininkui, *ibid.*, b. 91, l. 9). Įgaliotinis siekė kuo daugiau reikalų su Bažnyčių ir religinių bendruomenių vadovais tvarkyti tik žodžiu – su žodine informacija iškvietieji į valdžios įstaigas paprastai išklausedavo ir išspėjimus bei grasinimus, be to, žinodami, kad oficialių dokumentų pastarieji neturi, valdžios atstovai galėjo manipuluoti informacija.

⁵⁴ Įgaliotinio Justo Rugieniaus 1957 m. balandžio 23 d. raštas RKRT prie SSRS MT pirmininkui V. Gostevui, *ibid.*, b. 96, l. 16.

⁵⁵ B. Pušinio 1956 m. birželio 25 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui Motiejui Šmauskui, *ibid.*, b. 92, l. 243.

⁵⁶ I. Polianskio 1955 m. gruodžio 6 d. raštas B. Pušiniui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 503, l. 101.

* 1940 m. Lietuvoje buvo 9 metodistų bendruomenės, vienijusios apie 250

dėl Antrojo pasaulinio karo pasekmių labai sumažėjo. Vis dėlto pokariu gyvavo 6 jų bendruomenės (Vilniaus, Kauno, Tauragės, Biržų, Šiaulių, Pilviškių). Vilniaus bendruomenė užmezgė ryšius su Ukrainoje ir Baltarusijoje veikusiais metodistais, 1944 m. pabaigoje jau buvo pasirengusi atidaryti Biblijos mokyklą naujiems pamokslininkams parengti (mokslo jėgoje turėjo trukti 3 m., numatyti 4 dėstytojai)⁵⁷. Be to, Lietuvos metodistų vadovai mėgino atnaujinti karo metu nutrūkusius ryšius su centrais užsienyje per Maskvoje veikusias JAV ir D. Britanijos pasiuntinybes. Toks metodistų aktyvumas patraukė saugumo dėmesį, Vilniaus bendruomenės vadovybė buvo užverbuota⁵⁸. Kitos jų bendruomenės nebuvo įregistruotos ir visu sovietmečiu gyvavo nelegaliai. Toks veikimas anaiptol nebuvo joms pražūtingas – 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę jos greitai atgijo visose minėtose vietovėse, atidarė nemažai naujų maldos namų.

JEHOVISTAI. Į itin pavojingų sektų sąrašą RKRT prie SSRS MT buvo įtraukusi, kaip minėta, kai kurias evangelikų, sentikių ir judėjų atšakas. Kai kurių jų nariai konspiratyviai veikė Lietuvoje – jehovistai, septintosios dienos adventistai-reformistai. Jehovistų grupės buvo paplitusios ne SSRS gilumoje, o neseniai okupuotose teritorijose – Ukrainoje, Baltarusijoje, Moldavijoje, įtartos palaikant ryšius su JAV žvalgyba⁵⁹. Lietuvoje saugumas buvo užčiuopęs jehovistų veikimą, jų vadovas ir aktyvesni nariai buvo stebimi, perimami laiškai⁶⁰. Surinktais

žmonių, ir 8 pamokslininkai (Statistikos žinios apie bažnyčias ir kunigus 1940 m. rugpjūčio 5 dieną, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 365, l. 64).

⁵⁷ Metodistų Episkopalinės Bažnyčios Centro valdybos 1944 m. gruodžio 5 d. raštas RKRT įgaliotiniui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 15, l. 36–37.

⁵⁸ Visiškai slaptas 1945 m. kovo mėn. [diena nenurodyta] Lietuvos SSR NKGB „Pranešimas apie agentūrinį-operatyvinį darbą episkopalinėje metodistų bažnyčioje“ SSRS NKGB 6 skyriaus 2 valdybos viršininko pavaduotojui, LYA, f. K 1, ap. 3, b. 150, l. 155.

⁵⁹ I. Polianskio 1952 m. kovo 4 d. slapta „Trumpa pažyma apie jehovistų, 7 dienos adventistų-reformistų, inokentijevininkų ir muraškovcų-sionistų sektas“ VKP(b) CK Administracijos skyriaus vedėjo pavaduotojui Jegorovui, RFVA, f. R 6991, ap. 3, b. 85, l. 41.

⁶⁰ Visiškai slaptas Lietuvos SSR MGB Kauno skyriaus „O“ poskyrio 1948 m.

duomenimis pasinaudota 1951 m., kuomet sovietų režimas ėmėsi tiesioginių represijų prieš jehovistus: SSRS valstybės saugumo ministras Viktoras Abakumovas 1951 m. pradžioje kreipėsi į Staliną su raštu „Apie būtinybę iškelti iš vakarinių Ukrainos ir Baltarusijos sričių, Moldavijos, Latvijos, Lietuvos ir Estijos SSR antisovietinės jehovistų sektos narius ir jų šeimas“. Ministras prašė leidimo į Irkutsko ir Tomsko sritis ištremti 8576 žmones, daugiausiai iš Ukrainos. Iš Lietuvos turėjo būti iškeldinti 76 jehovistai (48 šeimos)⁶¹, greičiausiai tiek jų ir buvo ištremta⁶². Kaip žinia, represijos nepadėjo režimui susidoroti su šia religine bendruomene, kaip ir su kitų denominacijų bažnytiniu pagrindžiu.

IŠVADOS

Ribodamas Lietuvos Bažnyčių bei religinių bendruomenių veiklą, persekiodamas dvasininkus, sovietų režimas pasiekė dvejopą rezultatą. Viena vertus, tokia politika efektyviai mažino oficialius religingumo rodiklius, tačiau kartu išprovokavo bažnytinio pagrindžio atsiradimą. Šis pagrindis nebuvo atvirai antisovietinis, agresyvus, atvirkščiai, – dažniausiai apsiribota vien religiniais poreikiais. Jį sąlygojo ne vien valdžios politika, bet ir dvasininkų bei tikinčiųjų opozicija režimo suvaržymams pernelyg nuolaidžiavusiai kai kurių konfesijų bažnytinei vadovybei.

Bolševikiška LKP ir Religinių kultų reikalų tarybos prie SSRS MT įgaliojimo Lietuvos SSR Broniaus Pušinio pozicija, radikalūs kontrolės bei administravimo metodai visiškai suvaržė Bažnyčių bei religinių bendruomenių veiklą. Tokia politika labiausiai gniuždė ir taip negausias Lietuvos religines mažumas. 1948–1951 m. įregistruotos bažnyčios bei maldos namai nuosekliai uždarinėti, kol religinės mažumos jų išsaugojo

birželio mėn. ataskaita Lietuvos SSR valstybės saugumo ministrui generolui majorui Piotruui Kapralovui, LYA, f. 18, ap. 1, b. 73, l. 77.

⁶¹ М. И. Одинцов, *Совет Министров СССР постановляет: „Выселить навечно!“*, Москва, 2002, prieiga per internetą <https://religiophobia.appspot.com/jw/smspv.html>, žiūrėta 2012 10 29.

⁶² LSSR KGB 1988 m. gegužės 12 d. slapta pažyma apie 1941–1952 m. ištremtus Lietuvos gyventojus, Vytautas Tininis, *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikaltama veikla*, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 437.

vos po 1–2 (išskyrus stačiatikius, sentikius, evangelikus liuteronus bei reformatus), jie eliminuoti iš didžiųjų miestų. Tos religinės bendruomenės, kurių maldos namų sovietų valdžia neregistravo arba visai išretino jų tinklą (judėjų, baptistų, adventistų, metodistų, jehovistų, musulmonų, karaimų), toliau gyvavo pogrindyje. Tikintieji rinkdavosi konspiratyviai vieni kitų namuose, kapinėse, atsirado „nelegalių“ (t. y. neįregistruotų) dvasininkų.

Katalikai ir gausesnių religinių mažumų tikintieji turėjo daugiau galimybių tenkinti savo religinius poreikius, todėl jų perėjimo į pogrindį mastas buvo sąlyginai mažesnis. Vis dėlto valdžios institucijų pastangos leidimais ir draudimais reglamentuoti religinį gyvenimą vertė tikinčiuosius daugelį tradicinių apeigų atlikinėti slapta, nusižengiant draudimams. Į gilų pogrindį persikėlė likviduotos bažnytinės struktūros ir ypač griežtai persekiota veikla (katalikų vienuolijos, bažnytinės brolijos, religinės literatūros dauginimas bei platinimas, vaikų katekizavimas ir kt.). Dėl įsigalinčio nepakantumo „religiniams prietarams“ tikintieji vis labiau vengė viešumos.

Visos sovietų valdžios grandys (centrinės ir vietinės) žinojo esant bažnytinį pogrindį ir su juo kovojo. Paprastai nukentėdavo atskiri „demaskuoti“ asmenys (išskyrus jehovistus, kurie buvo išstremti), tačiau pastebimai susilpninti pogrindį nepavyko, atvirksčiai, – po 1953 m. režimui švelnėjant tapo akivaizdi jo augimo ir plėtojimosi tendencija.